

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусаҳҳиҳ: Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

Фарғона,
2021.

А. Акбаров Ҳайнрих Ҳайне ва аёллар.....	94
Г. Орипова Ўзбек шеърлятида ижровий лирика тарихи ва тадрижи.....	101
О. Барзиев Фарғона номи билан боғлиқ анъанавий поэтик туркумлар.....	108
Д. Турдалиев Ўзбек достончилик санъатининг ўзига хос хусусиятлари.....	114
Ю. Каримова “Лисонут-тайр” достонида бадиий тасвир усуллари ва ифода воситалари.....	123
Д. Муратова XX аср ўзбек ва корейс ҳикояларида ота-она ва фарзанд муносабатларида оилавий кадриятлар тасвири.....	127

ТИЛШУНОСЛИК

А. Мамажонов, А. Саминов Сўз бирикмаси қисмларида семантик мутаносиблик ва номутаносиблик.....	133
М. Мамажонов Диалогик дискурда антропонимларнинг коммуникатив-функционал хусусиятларига доир.....	138
Р. Ахророва Ўзбек ва француз тилларида эрта ёшлик “jeunesse”нинг лексик-семантик ифодаланиши.....	144
Х. Қодирова Хоразм шеваларида ўзлашма сўзлар асосида шаклланган айрим лақаблар.....	148
Ҳ. Дўсматов Ўзбек миллий сўз ўйинлари турлари ва талқини.....	152
Ш. Шокиров, Д. Қозоқбоева Инглиз тилида “ear – кулоқ” семасига алоқадор бўлган сўзларнинг семантик хусусиятлари.....	159
Т. Яндашова Бадиий матнда “гўзаллик” концептини ифодаловчи фонетик-фонологик воситалар лингвопоэтикаси.....	163
Г. Тожиева Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши.....	168
З. Раджабова Ўқув фразеографияси лексикографиянинг махсус бўлими сифатида.....	173

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Х. Турсунов, Ю. Минаматов, И. Мўминов Замонавий таълимда компьютер ўйин элементларидан фойдаланишнинг педагогик муаммолари ва ечим тавсиялари.....	182
М. Каримова, З. Арипов, М. Оламова Педагог ва талаба ёшларнинг креативлик сифатларини ривожлантиришнинг омиллари ва усуллари.....	189
С. Умаров Талабалар мустақил ишларини ташкил этишнинг илмий-педагогик имкониятлари.....	193
С. Аъзамов Тўқимачилик ва енгил саноат соҳаси терминларини тартибга солиш.....	197

УДК: 894.375+808+809.1

ФАРҒОНА НОМИ БИЛАН БОҒЛИҚ АНЪАНАВИЙ ПОЭТИК ТУРКУМЛАР
(водий шоирлари шеърояти мисолида)

ТРАДИЦИОННЫЙ ПОЭТИЧЕСКИЙ ЦИКЛ, СВЯЗАННЫЙ С НАЗВАНИЕМ ФЕРГАНА
(на примере произведений поэтов долины)

TRADITIONAL POETIC SERIES ASSOCIATED WITH THE NAME OF FERGANA
(on the example of poetry of valley poets)

Барзиев Ойбек Хабибуллаевич¹

¹Барзиев Ойбек Хабибуллаевич

– ФарДУ, ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси, филология фанлари бўйича фалсафа доктори.

Аннотация

Мақолада анъанавий поэтик туркумлар яратишда муштаракликка эга бўлган Амоний Арабоний, Дилшоди Барно, Анбар отин, Завқий, Ҳусайнкули Муҳсиний, Абдурахмон Водилий шеърояти илмий таҳлилга тортилган. Уларнинг лирик меросидаги мавжуд Фарғона номи билан боғлиқ сўз қўллаш маҳорати ва адабий таъсир масаласи қиёслаб ўрганилган.

Аннотация

В статье анализируется поэзия Амони Арабони, Дилшоди Барно, Анбар атын, Завқи, Хусейнкули Муҳсини, Абдурахмана Водили, имеющих общее в создании традиционных поэтических циклов. Сравнительно изучены лексические навыки, связанные с существующим названием Фергана в их лирическом наследии и проблема литературного влияния.

Annotation

The article analyzes the poetry of Amoni Araboni, Dilshodi Barno, Anbar Atin, Zavqi, Husaynquli Muhsini, Abdurahmon Vodili, who have in common in the creation of traditional poetic collections. The lexical skills associated with the existing name of Fergana in their lyrical heritage and the issue of literary influence have been studied comparatively.

Таянч сўз ва иборалар: муштараклик, тасвирийлик, анъанавий поэтик туркумлар, давр муаммолари, жамиятдаги салбий иллатлар, сўз қўллаш маҳорати, адабий таъсир.

Ключевые слова и выражения: общность, образность, традиционный поэтический цикл, проблемы периода, пороки общества, навыки употребления слов, литературное влияние.

Key words and expressions: commonality, imagery, traditional poetic series, problems of the period, negative flaws in society, word usage skills, literary influence.

Миллий уйғониш даври ўзбек шеъроятида қўлланган анъанавий поэтик туркумлар мавзуси ва ўз даврининг бошқа шоирлар шеъроятида ифодаланган ғояси билан муштараклик касб этади. Бу даврининг ёрқин вакиллари лирик меросида мурасасизлик билан бирга юртни ҳимоя қилиш, унинг курашчисига айланиш ва ҳаддан ошаётган “мустамлакачилар зулми”га қарши чиқиш ғоялари юқори пардаларда намоён бўлган. Айниқса, бу каби ижтимоий масалалар мумтоз адабиётнинг кўҳна жанрлари – ғазал ҳамда мухаммасларда самарали очиб берилган.

Адабий луғатларда шеърый асарлардаги туркумлилик ҳақида

“муштарак ғоявий ният, умумий мавзу, қаҳрамон ва муайян композицион яхлитликка эга бўлган бадий асарлар мажмуи. Туркум асарлар сўз санъатининг барча жанрларида мавжуд”[1.268], дея таъриф берилган.

Ўтган асрнинг бошларида водий шоирлари ўз шеърларида Фарғона ва унга яқин бўлган ҳудудларни мадҳ этиш, унинг фарзанди эканлигидан мамнунлик руҳи билан суғорилган кўплаб лирик асарлар яратдилар. Шу билан бирга Фарғона ва унга яқин жойлашган жуғрофик ҳудудлар тасвирига мурожаат қилганлар. Шеърятда қаламга олинган Марғилон, Қўқон, Наманган, Андижон каби қадимий вилоят ва унинг шаҳар

АДАБИЁТШУНОСЛИК

ҳамда туманларида ўтган асрнинг бошларида юз берган кўнгилсизликлар: юртни талаш, батрак-деҳқоннинг ҳақиға хиёнат қилиш, ўғрилиқ, товламачилиқ, фоҳишабозлик, ичкиликбозлик, одам савдоси каби жамиятни таназзулга олиб келиши муқаррар бўлган салбий иллатлар ёритилган.

Бундай мавзуларга мурожаат этиш, айниқса, асли Марғилон шахридан бўлган (кейин Ўш вилоятининг Аравон қишлоғига оиласи билан кўчиб кетган) шоир

Бугун тобора бўлса тор мўминларга Фарғона,
Йиғуштурмай алойиқни ўралғон борҳо менман.

Шарорат била тўлиб тошти, Фарғона, ўзинг сақла,
Худоё, ҳеч адаштирама агарчи пур хато менман [2.48],

дея шахсий кечинмаларини баён қилади.

Мазкур ғазал сўфиёна усулда битилган. Амоний ижодида етакчи бўлган ижтимоий мавзуда ёзилган ғазалларда тавба қилиш, инсонларни дин-у диёнатга чорлаш масалалари етакчи саналади. Ўз замонида Фарғона мўмин-мусулмонларга тор бўлиб бораётганлиги ва у ёвузлик билан тўлиб-тошганлиги айтилади. Шоир ғазал якунида лирик қаҳрамон сифатида бу каби тўла хатоликлардан сақла, дея Худога ёлборади. Амоний ҳақида адабиётшунос олим Пўлотжон Домулло ёзган тазкирасида: "... номи мулла Омонидин бўлуб Мулла Йўлдош ўғлидур. Ўткир зеҳнли экан. Марғилондаги замондош шоирлари ашъорларидан тўплаб, кичик қўлда хушхат бир баёзча вужудга келтирмиш. 1937 нчи йилда 44 ёшида Андижон шаҳарида Маориф маҳалласида вафот этмишдур", [3.174] каби маълумот берилган.

Шоирнинг ўн байтлик "Бизга" радифли ғазали ҳам ижтимоий ғоя билан суғорилган. Ғазалнинг бешинчи байтида Фарғона муҳитига хос тасвирийлик мавжуд:

Халокат ўқиға бўлди нишона
Фарғона,

Ватанлар тор турмоққа ошиқлик
қилди жон бизга.

Шоир ижодида "Мен ўзум..." ғазали ҳам ўзига хос ўринга эга. Ғазал автобиографик руҳда битилган бўлиб, унинг иккинчи байтида Фарғонадаги

Фурқатнинг шогирди Амоний Арабоний, Қўқон адабий муҳитининг ёрқин вакиллари: Дилшоди Барно, Анбар отин, Завқий, Муҳсиний, Фарғона тумани Водил қишлоғидан бўлган Абдурахмон Водилийлар ижодида кузатилади.

Амоний Арабоний "Менман" радифли 12 байтлик ғазалида вужуди исёнга тўлган ва қадри топталган ҳудожўй киши сифатида сўз очади. Мазкур ғазалининг 9-10-байтларида:

ёвузлик, шариатдаги мавжуд салбий
иллатлар ошкор этилади:

Ниятимга етмадим, ҳижрат қилиб ё
кетмадим,

Чунки бу Фарғонада бўлди
шарорат ошкор.

Ёки Қўқон адабий муҳитининг шоираси Дилшоди Барно ижодига мансуб мухаммасда бир қатор Фарғона водийсига оид шаҳарлар номи келтирилиб, улардаги аҳолининг турмуш тарзи, дин ва диёнат масалалари топталгани, бой ва камбағал каби икки тоифага ажраб қолган аҳоли ҳақидаги реалистик тасвир мавжуд. Мухаммас воқеабанд усулида битилган бўлиб, шоира унинг алам ўтидан куйиб, фиғон чекиб, йиғлаб ёздим, дейди. Шеърнинг иккинчи бандида ифодаланишича, Фарғона – рухсоридан ғубор кетмас, кундузи холи беқарор, тунларида баҳор булути йиғлаганлиги учун шоиранинг кўкси беомон бўлган.

Учинчи банд Андижон тасвирига қаратилган бўлиб, унда куёшнинг юзини булут тўсганлиги, нур сочолмай хуноб, шунинг учун деҳқонларнинг ҳоли ҳам хароб эканлиги айтилган. Ўз навбатида мазкур тасвирийлик яширин контраст усулини вужудга келтирган. Яъни, жамиятдаги деҳқонлар куёш бўлса, уни нурини сочтирмай соя солган мажозий образлар булут – ҳукмдорлар саналади. Бандга семурғ, яъни ўттиз қушга "уқоб" – бургут ханжар урганлиги ташбеҳи алоҳида кўрк бағишлаган.

Тўртинчи бандда Марғилон шаҳрининг бойлари ўз нафси билан овора эканлиги, ҳунарманд атлас тўқиётган қизи бечоралиги, шу сабабли ясанмай, юзига қора суртганлиги, бу азим шаҳар қора кунларга қолганлигидан шикоят қилинади. Мазкур бандда асосан қора сўзига урғу берилган. Шоира бу билан қадимий ва кўхна ҳунармандлар ўлкаси бўлган Марғилон ҳам қора кунларни бошидан кечираётганига ишора қилади.

Мухаммаснинг бешинчи бандида Наманган тилга олинган бўлиб, у олма, анор, мевага кон, лекин боғбони мевага зор, деҳқони буғдой етиштиради, лекин буғдой нонини кўрмайди, пахта экади-ю, чопони йиртиқ, дея таъриф этилади. Келтирилган тасвирийликдан давр муаммоларидан бири: деҳқонлардан фойдаланиш, ўзгаларнинг ҳалол меҳнатига шерик бўлиш каби ижтимоий масалалар кўтарилган.

Олтинчи бандда яна бир азим шаҳар – Қўқонга ишора мавжуд. Бу ерда нафс итлари ва фоҳишабозлар кўп эканлиги, йигитлари қизлар қатори хўрлангани, улар мўйлаби чиққунча ҳайит, яъни бахтиёрлик кунларини кўрмайди, дейилган. Бандда жамиятдаги

давр муаммоларидан бўлган ор-номус, ибо ва ҳаёнинг нутилгани, инсон зотига қул сифатида қараш кабилар очиб берилади. Шунинг учун банднинг охири мисрасида Қўқон балога йўлиққан, деган афсус ва надомат бор. Шоира мухаммасининг сўнги банди Фарғона замини альъомон – “омон бўлсин” деган орзу билан якунланади.

Ёки шоиранинг яна бир мухаммасида фарғоналикларнинг турмуш тарзи ёритилган. Мухаммаснинг дастлабки бандларида Фарғона гулистон бўлгудек, сунбул билан тўлгудек, элини чеҳраси севгудай, тунлари ойдин бўлиб тургудай, дея таърифланади. Муаллифнинг ғоявий нияти охири бандда яққол очилади. Аҳолисининг кекса-ю, бола-чақаси яланғочлиги, уларнинг оёқлари синчалак ва қалдирғочникидек, дея ифрот (арабча “кичрайтириш”) санъатини қўллайдик, буни сабабини ҳамма меҳнатда-ю, лекин қорни очлигидан, деб билади. Бандлар сўнгида шоира айтилган воқеликларга қарши чиққани ҳолда уларнинг Худо урган, шунинг учун “оғзинг тарафдан ўт оч”, дея ўзига мурожаат қилади:

Кекса озғин, букчайган, бола-чақа ялонғоч,
Қўл оёқлар мисоли синчалак, ё қалдирғоч.
Уй ич ҳамма меҳнатда, аммо ҳамма қорни оч,
Барно буларга зид бўл, оғзинг тарафдин ўт оч,
Куйдурсун ҳаммасини мисли худо ургудай.[4.82]

Ёки етти байтлик ижтимоий мавзудаги тожик ва ўзбек тилида битилган ғазалида Фарғонани “зулм-аламлар ўқиға нишон бўлган”, деб атайди. Ғазалнинг дастлабки байтида уни жаннатсимон ва гавҳар, ёқут узукдек жисми жонимда, деб атайди. Қўқон шаҳрини эса Фарғонанинг гўёки “узук кўзи” деб таърифлайди. Жуғрофик жиҳатдан Истравшан, Наманган, Тошкент билан туташ бўлган бу гўша зулм-аламга

йўлиққанлигидан қайғургани ҳолда ғазал сўнгида ўзига мурожаат этади ва охирида мунгли овозига Фарғона ҳамзабон эканлигини ёзади. Шоир Амоний Арабоний ўз ғазалида қўллаган Фарғонанинг “ҳалокат ўқиға нишон бўлганлиги” Дилшоди Барно ғазалида “зулм-аламлар ўқиға нишон” дея ифодалангани сўз танлаш маҳорати ва бадииятига кўра муштаракликка эга:

Истравшану Наманган Тошкент билан туташ,
Зулм-аламлар ўқиға бўлмиш нишон Фарғона.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Ёки Қўқон адабий муҳитининг таниқли шоираси Анбар отин хасталигида ёзилган ғазалининг бошланмаси Фарғона аёлларининг ғафлат уйқусидан уйғотишга чақирилган:

Мендек ётма, уйғонгил, эй занони Фарғона!
Эрлардек бел боғлагин, эмди бўлуб мардона![5.17]

Ғазалнинг сўнгида аёллар ғунчаларга қиёсланиб, уларнинг ўйнаб-куладиган замонаси келганлиги, бу ҳақда хотин-қизларнинг мулоҳаза қиладиган палласи эканлиги айтиб ўтилган:

Анбар бўйи бўғилмасун, эй гул, кўксингда,
Ханда қил ғунчалар, қилсун зани занона!

Тўққиз байтлик яна бир ғазали Фарғонанинг реал манзараси тасвирига бағишланган ва у кучли ижтимоий мазмунга бойлиги билан ажралиб туради. Ғазалнинг дастлабки байтида Фарғона ўрус истибдоди остида эканлиги айтилади. Унда зулм-зўравонлик бор бўй-басти билан тасвирланган. Анъанавий поэтик мазмун қуйидаги байтда зулм сўзини қўллаш билан кучайиб боради:

Қувониб, истибдода ўйлади эл, “зулм кетди” деб,
Келиб золим, мулозим бирла тезда ҳампо бўлди.

Ғазалда Фарғонага золим келиб, айнан мазлумлар билан ҳамроҳ бўлганлиги долзарб мазмун касб этади. Бу эса ўз даврининг ижтимоий муаммоларидан бири – камбағаллар ҳақини талаш муаммоларига ишорадир. Бу ғазалнинг сўнгида ҳам шоира ўзига мурожаат этади ҳамда даврнинг бир неча аёллари ўзи каби дардини айтиб, охири адо бўлганлигидан огоҳлантиради.

Шоира замондоши Дилшоди Барнонинг қуйидаги беш бандлик мухаммаси эса озодликка чақирув, ўзига хос даъват руҳида битилган:

Эй гўзал Фарғона, ўзингни кел эмди шод қил,
Ҳар ғазални бошида, сан, ўз отингни ёд қил,
Қайди банди пора айлаб, ўзлугинг озод қил,
Қайғулик кунларни куйдур, барчасини барбод қил,
Эмди Туркистонда ҳақгўйлик ила фарёд қил.

Мухаммасдаги радиф ва унинг ғоявий йўналиши Ҳамза Ҳакимзода ғазалини эслатади. Биринчи бандда қайғулик кунларни унутиб, Туркистон аҳолисини ҳақгўйлик учун фарёд қилишга чорлаш ғояси шоир ғазали билан муштаракдир.

Қўқон адабиётининг ҳажвгўй вакили бўлган Завқий ижодида ҳам Фарғона номи билан боғлиқ ижтимоий мавзудаги 1918-1919-йилларда ёзилган мухаммас мавжуд. Ўз даврининг “ҳукумат тепаси”да турган раҳнамоларга аччиқ киноя қилиб ёзилган мухаммасда анъанавий сўз қўллаш маҳорати сақланган:

Эшитинг қиссаи мен айлаин изҳор Фарғона,
Куйиб хокистар ўлди жумлаи бозор Фарғона,
Мисол оташ билан бўлди, кўринг, гулзор Фарғона,
Хуружи (ўғри) лардан тортадур озор Фарғона,
Халойиқлар кўзига бўлди эмди тор Фарғона. [6,92]

Мисралардаги мавжуд Амоний Арабоний ғазалида қўлланган “Фарғонанинг мўминларга тор келганлиги” тасвири Завқийда “халойиқнинг кўзига тор бўлганлиги” билан давом эттирилмоқда. Бу эса ижодий таъсирланишнинг ўзига хос ҳосиласи саналади.

Қўқон адабий муҳити шоири саналган Хусайнқули Сулаймонқули ўғли Муҳсиний ижодида ҳам етакчилик қилган 10 байтлик ғазал воқеабанд усулида битилган. Шоир ҳақида таниқли адабиётшунос Пўлотжон Домулло Қаюмий ўз тазкирасида: "...новча бўйли, қотмароқ гавдали, буғдой рангли, озода кўринишли шоирлик ўзига зеб тушмиш киши экани кўрганларга маълум бўлсада, шуҳратни севмас эди", [7.381] дея изоҳ берилган. Умр йўлида шуҳратпарастликни шиор қилиб танламаган шоирнинг куйидаги ғазалида Фарғонанинг ижтимоий ҳаётига ачиниш, афсус ва надоматлар чекиш мавзуси етакчилик қилади:

Кетти Фарғонадин инсофу диёнат афсус,
Бу сабабдин бошимиз узра келиб қавми ўрус.

Қилди Хўқанд шаҳи ўрдаи Арк олийсин,
Ўзга бутхона, осиб анга жаложил, ноқус. [8.39]

Қўқон арки ва хон ўрдасини макон қилган ўрис қавмидан ёзғирган ижодкор уларнинг бўйнига кўнғироқчасини осиб, бу олий масканни ҳам бутхонага айлантирганларидан афсусланади.

Ғазалнинг саккизинчи байтида ажойиб ташбеҳ, ирсоли масал каби бадиий санъатлар мавжуд бўлиб, у ғазалхонни мушоҳада қилишга ва ўша даврнинг реалистик қаҳрамонларини эслашга чорлайди. Шу билан бирга нутқимизда мавжуд халқона иборалардан "Хўроз ўз катакида қичқиради"га киноя қилинган:

Келди Искобилу губернатури Тошкандин,
Ётинг андоқ фисибон мисли катак ичра хўрус.

Ёки шоирнинг 15 байтлик "Дариф" радифли ғазали ҳам бошдан-оёқ Фарғона тасвирига бағишланган. Унинг матлаъ қисми:

Ваҳки, Фарғона эли мотамсаро бўлди, дариф,
Сифла, дунлар – шоҳ, шаҳларким гадо бўлди, дариф.

Халқ аро жорий бўлуб дастуру қонуну низом,
Ҳам хилофи шаръи амри Мустафо бўлди, дариф.

Шоирнинг сўз қўллаш маҳорати масаласида Дилшоди Барно мухаммасидан самарали таъсирланиш сезилади. Сабаби, шоира мухаммасининг олтинчи бандидаги фоҳишабозлик иллати ва тугалланмасидаги "ҳукумат тепасидагилар"га нисбатан "оғзинг тарафдан ўт оч" дейиши ва мавжуд тузумга "оғзини очиб қараб турмаслик"ка даъват қилиш куйидаги байтларни эслатади:

Навжувонлар боқмайин шаръ ила олғон ҳаққиға,
Фоҳиша бебокларга ошно бўлди, дариф.

Ёки:

Очма оғзинг, Муҳсиний, тақдири ҳақдур барчаси,
Барча – таъиди азал, раъйи худо бўлди, дариф.

Фарғона тумани Водил қишлоғидан бўлган Абдурахмон Водилий ижодиёти ҳам жаҳолат ва нодонлик, чиркин даврга тўғри келди. Шоир ғазалларининг кўпи ишқий мавзуда битилган бўлиб, улар орқали ўз юртини ҳимоя қилиш баён қилинган:

Қаро бўлғон экан аввалда бу бахт ила иқболим,
Хаёлим дастасида жовидонимдин айрилдим.

Тушумму ё ўнгимму, билмадим, халқим адо бўлди,
Ҳалокат майдонида Туркистонимдин айрилдим. [9.25]

Амоний Арабоний ғазалига муштарак саналган "ҳалокат ўқиға нишон бўлган Фарғона" Водилий ижодида "ҳалокат майдонидаги Туркистон" тасвири билан

АДАБИЁТШУНОСЛИК

алмашгани ҳолда тадрижий ривожланиб бормоқда. Бу сўз қўллаш маҳоратидаги поэтик туркумнинг уйғун эканлигини ифодалайди.

Ёки шоирнинг мураббаъ шаклида ёзилган “Кетди билдингму?” шеъри ҳам ижтимоий ғоялар билан йўғрилган. Шоир мазкур мураббаъни ўз устозига бағишлаб ёзган бўлиб, унинг дастлабки бандида Марғилон номи тилга олинади:

Жаҳон айвонидин чу моҳитобон кетди билдингму?
Кўзинг оч, бошимиздин нури аён кетди билдингму?
Муҳаббат кишвариға хону хоқон кетди билдингму?
Ё худо, Марғинондин лутфи субҳон кетди билдингму?

Шеърнинг бадииятига назар ташласак, унда бошдан-оёқ ийҳом (арабча “шубҳага солиш”) санъати устувор. Сабаби шоир ўз мураббаъсини устозига бағишлабгина қолмай, жаҳон айвонида юз бераётган салбий иллатлар ҳақида атрофлича тўхталиб, ўзи туғилиб ўсган диёридан кетган нарсалар билан таништиради.

Таҳлилга тортилган лирик асарлар бўйича хулосалар:

1. Амоний Арабоний Фарғона номи билан боғлиқ ғазалларида ватан ҳимоячиси сифатида гавдаланиб, юрт раҳнамоларини дин ва диёнат, инсофга чорлаган ҳолда талқин қилган. Шоир ғазалидаги сўз қўллаш маҳорати Дилшоди Барно ижодида анъана сифатида давом этди.

2. Дилшоди Барно ва Анбар отин ижодида водий ва унга яқин ҳудудларнинг таназулга юз тутганлик тасвирини беришда поэтик анъана мавжуд.

3. Завқий мухаммасида аччиқ заҳарханда сарказм Фарғонанинг реал манзарасини очишга хизмат қилган. Шоир Амоний ғазалларида қўлланган Фарғонадаги мўминлар ҳаёти тасвири Завқий ижодида ҳам қаламга олинган.

4. Муҳсиний ва Водилий ижодида Фарғона номи ишқий муаммолар билан уйғун берилган. Улар шеъриятида Фарғонанинг ижтимоий ҳаётига ачиниш, афсус ва надоматлар чекиш мавзуси етакчилик қилади.

Адабиётлар:

1. Салаев Ф., Қурбониезов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Т.: Янги аср авлоди, 2010.
2. Амоний Арабоний. Исмидур обиравон / Нашрга тайёрловчи, сўз боши, табдил ва изоҳлар муаллифи: Ҳасаний М. – Т.: Фан, 2003.
3. Пўлотжон Домулло Қаюмов. Тазкираи Қаюмий. II жилд. – Т.: ЎзРФА Қўлёзмалар институти таҳририй нашриёт бўлими, 1998.
4. Дилшод. Танланган асарлар / Нашрга тайёрловчи: Қодирова М. – Т.: Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
5. Анбар отин. Шеърлар. Рисола / Тўпловчи ва сўзбоши муаллифи: Хусаинова Ф. – Т.: Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970.
6. Завқий. Танланган асарлар / Нашрга тайёрловчи: Раззоқов Ҳ. – Т.: Бадиий адабиёт нашриёти, 1960.
7. Пўлотжон Домулло Қаюмов. Тазкираи Қаюмий. II жилд. – Т.: ЎзРФА Қўлёзмалар институти таҳририй нашриёт бўлими, 1998.
8. Муҳсиний. Барҳаёт гулшан. (Девон) / Нашрга тайёрловчи: Неъматов У. – Т.: Фарғона, 2008.
9. Абдурахмон Водилий. Ғазал, табдил ва ўғитлар / Тузувчилар: Абдурауф Абдурахмон ўғли ва Рауф Парфи ўзтүрк. – Т.: Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999.

(Тақризчи: А. Сабирдинов – филология фанлари доктори)